

O dobývání nerostných surovin v Chodově do roku 1945

Petr Beran

Sokolovská uhelná, právní nástupce, a.s., Sokolov, beran@suas.cz

Přijato: 15. 11. 2010, recenzováno: 10. 2. 2011 a 13. 2. 2011

Abstrakt

Článek popisuje těžbu a zpracování železných rud, keramických surovin a hnědého uhlí na katastrálním území města Chodova. První písemné zmínky o dobývání uhlí pocházejí z přelomu 18. a 19. století, po zavedení železnice (1870) se mohla těžba podstatně rozvinout a do Chodova pronikly kapitálově silné společnosti. Hlavním dolem se stal důl Richard těžící přes 100 000 t uhlí ročně do roku 1926. Ostatní menší doly ukončily svou činnost do roku 1942.

The history of mining in the region of Chodov until 1945

The paper describes the mining and processing of iron ores, ceramic raw materials, and brown coal in the territory of the town Chodov in the Sokolov Basin. The first records of coal mining came from the end of the 18th and the beginning of the 19th century. Railway development (1870) promoted a huge expansion of mining operations. At that time, strong mining corporations came to Chodov. The Richard Mine was the major mine extracting yearly more than 100 000 tons of coal till 1926. Other minor mines were closed by 1942.

Über die Gewinnung der Mineralrohstoffe in Chodov bis 1945

Der Artikel beschreibt die Gewinnung und Bearbeitung von Eisenerzen, keramischen Rohstoffen und der Braunkohle auf dem Katastralgebiet der Stadt Chodov. Die ersten schriftlichen Erwähnungen über die Kohlegewinnung stammen aus der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts; nach der Einführung der Eisenbahn (1870) konnte sich der Abbau bedeutend entwickeln und nach Chodov sind kapitalstarke Gesellschaften durchgedrungen. Als Hauptgrube wurde die Grube Richard mit der jährlichen Kohleförderung über 100 000 Tonnen Kohle bis zum 1926. Sonstige kleinere Gruben beendigten ihren Betrieb bis zum Jahr 1942.

Klíčová slova: Chodov, železná ruda, keramické suroviny, hnědé uhlí, dolování.

Keywords: Chodov, iron ore, ceramic raw materials, brown coal, mining.

1 Úvod

Město Chodov o 15 tisících obyvatelích leží ve východní části sokolovské hnědouhelné pánve v nadmořské výšce kolem 430 m, 12 km severovýchodně od Sokolova. O jeho dějinách napsal skvělou monografii Vladimír Vlasák (1994), objasňující vyváženým způsobem vývoj lidského společenství v uvedeném teritoriu, leč bez detailnějšího rozboru jednoho z hlavních hospodářských odvětví - hornictví. Byť se ono na původně rozdělených statcích Horní a Dolní Chodov nikdy neprovozovalo v takovém rozsahu jako v okolních proslulých horních revírech Krušných hor a Slavkovského lesa, zprávy o tamním dobývání nerostných surovin zaznamenali v odborné literatuře zejména topograf J. G. Sommer (1847), dobové statistiky a hornické ročenky, obě publikace *Mineralkohlen* (1878, 1903), a o hornictví tehdejšího loketského revíru pojednal vynikající odborník, úředník báňské správy Josef Schardinger (1890). Z jeho údajů pro Chodov v podstatě vycházela místní vlastivěda (*Heimatskunde* 1898). V naší době téma zčásti zpracoval báňský odborník Jaroslav Jiskra (1993-1999). V roce 2004 vydalo město Chodov výpravnou publikaci o svých dějinách včetně vyličení dějin hospodářského podnikání, na jejímž zpracování se podílelo více autorů. Z archivních pramenů jsem využil zejména archivní fondy společnosti Sokolovská uhelná, právní nástupce, a.s., Sokolov, Státního okresního archivu Sokolov se sídlem v Jindřichovicích a pro starší období malou část archiválií Státního oblastního archivu Plzeň a Národního archivu v Praze. V článku se pokouším naznačit celkový obraz tématu na základě literatury a archivních pramenů z širšího historického hlediska.

2 Dobývání železných rud

V třetihorních sedimentech sokolovské hnědouhelné pánve se několik metrů pod povrchem nacházela ložiska železných rud v konkréciích 0,3 až 1,3 m mocných, obsahující 18-25 % železa. Rudy bylo možné dobře tavit. Místní rolníci je dobývali převážně v zimě povrchově nebo v mělkých šachticích, na místě propírali a odváželi do blízkých železářských hutí ke zpracování. Z okolí Chodova pocházejí první písemné zmínky o železářských hamrech nebo mistrech hamernících dle výzkumu Ing. Adolfa Hornera z 16. století: Lipnice (1525-1530), Vřesová (1567), Mírová (1580) a Tatrovice (1599). Zdá se, že se nejrozsáhlejší těžba provozovala tehdy na tzv. Železné hoře (*Eisenberg*) jižně od Vintířova u samoty zvané *Berghaus*, vzdálené 2,5 km jihozápadním směrem od Chodova. Lokalitu nalezneme v místě, kde silnice vedoucí z Vintířova do Nového Sedla odbočuje před podjezdem bývalé hlavní železniční tratě Chomutov-Cheb ostře vpravo. Před tratí po pravé straně bylo ještě v 19. století možné pozorovat dnes již zasypaný velký odklíz, za tělesem tratě vedle domků jsou dodnes patrné zbytky rybníka zvaného Hamerský (*Hammerteich*). Zdejšími těžaři byli v době největší slávy ložiska koncem 16. a v 17. století soukromníci s městem Locket [1].

U Chodova upomínají na tuto dávnou těžbu pojmenování hospodářského dvora Železný dvůr a pomístní názvy: Železná hůrka (*Eisenbühl*), na pozemkové parcele číslo katastru 158 severně od tohoto dvora na katastrálním území Stará Chodovská (býv. *Stelzengrün*) a název *Hammerleithen*, název tratě ležící západně od města. Předchůdcem starého mlýna

pod rybníkem v Horním Chodově, který se nacházel kdysi v blízkosti dnešního koupaliště, byl hamr, jak doložily nálezy hutní strusky v jeho blízkosti. Provoz využíval jistě místní ložiska surovin. První písemná zmínka o hamru pochází z doby prodeje statku Matyášem Hieserlem na přelomu 15. a 16. století, dle zjištění Ing. A. Hornera z roku 1497 (*mit Halsgericht, Kirchenlehen, Hammer*). Poté uvádí hamr šlikovský urbář (soupis majetku a dávek) z roku 1525 (*den halben hammer*) a v korespondenci hejtmana loketského kraje Jošta Thüssela z Taltitz (1589-1594) je doložena žádost Michala Lucze o povolení provozovat v místě železnorudný důl. Další zmínky o hamru jsou doloženy z první poloviny 17. století, z roku 1654 (o železně hutí rytmistra Štefana Waldmanna) [2].

V pozdější době byla dne 2. 9. 1807 propůjčena Tadeáši Kohlertovi z Dolního Chodova dolová míra František na železnou rudu a ostatní nerosty v rozsahu podle patentu z roku 1805. Nacházela se na jeho pozemku a pozemku souseda Jiřího Madera západním směrem od Chodova (severně od Lesní ulice) a bylo u ní prádlo na vytěženou rudu. Další dolové míry František (plocha, v níž bylo možné dobývat vyhrazený nerost, později obecný horní zákon z roku 1854 stanovil její výměru na pravoúhelník o ploše 45 116 m²) byly propůjčeny v roce 1827. Těžba v tomto prostoru byla poměrně rozsáhlá, například dne 22. 3. 1821 musel zaplatit T. Kohlert náhradu 436 zl. víd. měny za zdevastovaný pozemek rolníkovi Josefu Starckovi z čp. 25. Ještě v polovině 19. století se v Chodově připomínají 3 železnorudné doly, v blízkém Vintířově 4, v Lipnici dokonce 7 provozů, končící však již tehdy svou staletí trvající činností. Poslední zmínka pochází zřejmě z roku 1873 [3].

3 Dobývání keramických surovin

V pořadí druhou lidmi využívanou surovinou byly místní jíly a hlíny (mocné do 2 m), vhodné pro cihelny, šamotky a keramické dílny, a hojná ložiska kaolínu vznikajícího kaolinizací karlovarského žulového plutonu v mocnosti do 20 m, zjištěná hlavně na západním a severním okraji města. Ta podnítila rozvoj porcelánek.

První písemná zmínka o vrchnostenské cihelně existuje z roku 1744. Nejstarší z těchto provozů ležely mezi Horním a Dolním Chodovem a směrem k Vintířovu. Počátkem 19. století (1809) žádal zdejší významný podnikatel František Miessl o povolení ke stavbě pece na vypalování potřebných nádob a kameninových láhví pro svůj chemický závod. V roce 1852 založil Vincenc Kraus svou keramickou dílnu, od 80. let 19. století existovala u silnice do bývalé Smolnice nad dnešním hotelem Nautilus v Poděbradově ulici Meinlova cihelna, přestavěná později v šamotku Josefa Riedla. Koncem 19. století pracovalo v Chodově celkem 9 cihelen. V roce 1892 založil podnikatel J. H. Komp z Nejdku v polích u cesty do Vintířova (Lesní ulice) na p. p. č. k. 787/1 velkou parní cihelnu, druhou významnou cihelnu provozovala v letech 1918-1939 akciová společnost Duchcovsko-podmokelská dráha Karlovy Vary v blízkosti dnešního náměstí ČSM na p. p. č. k. 934/2. Její hliniště se rozkládalo na p. p. č. k. 935. K těmto závodům přibyla v roce 1912 šamotka dr. Tondera, založená na jižním okraji města vedle silnice do Chranišova, využívající tamní keramické suroviny. Tyto závody patřily k prvním spotřebitelům uhlí vyrubaného ve zdejších dolech [4].

Podnikatel František Miessl získal povolení k provozu své porcelánky, původně vyrábějící kameninu, v roce 1811 (dnešní závod). Koncem 19. století přibyla továrna firmy Richter, Fenkl a Hahn (1883) ve Smetanově ulici s menší porcelánkou Hofmann a Jahn (1890). Původně si tyto provozy zajišťovaly potřebné suroviny k výrobě samy, počátkem 20. století již dobývání kaolínu provozovaly specializované firmy. V roce 1914 vznikly Karlovarské kaolínové závody Elektro Osmosa, akc. spol. (Karlsbader Kaolin-Elektro-Osmose A. G.) v Sedlci, které měly svůj hlavní těžební závod s plavírnou kaolínu v Božičanech severovýchodně od Chodova. Při čištění kaolínu používala firma elektroosmotický postup, aby získala kvalitní kaolín k výrobě jemného porcelánu a do papíren. Zásobovala více než polovinu evropských porcelánek a svou kapacitu vyčísli na 40 000 t kaolínu dodávaného do porcelánek a 16 000 t kaolínu horšího druhu pro papírny (1934). V té době zaměstnávala 460 dělníků. Hlavními místy její těžby byly Božičany a severní okraj Chodova, např. v květnu 1928 uzavřela firma smlouvu o povolení těžby kaolínu na 34 pozemcích v Horním Chodově v blízkosti Železného dvora. Část vytěžených hmot z tohoto ložiska se však k plavení nehodila a našla uplatnění při výrobě forem v porcelánkách. V roce 1944 provozovala firma také kaolínový důl v Horním Chodově jižně od pozemkové trati *Hammerleithen* (na západním okraji města, jižně od usazovací nádrže, severním směrem od bývalého dolu František), který nařádal nedobyvatelnou uhelnou sloj mocnou 0,8 až 2,3 m. V prosinci 1917 založila tato firma v Božičanech vlastní důl Karel, vyrubané uhlí spotřebovávala pro provoz své plavírny kaolínu. Dobývání keramických surovin v místě po roce 1945 si zaslouží samostatné zpracování [5].

4 Dolování uhlí do roku 1870

Ve východní části sokolovské hnědouhelné pánve se v prostoru Chodov-Mírová nachází ložisko geologicky nejstarší zdejší hnědouhelné sloje Josef, mocné kolem 5 m. Sloj je uložena vesměs v hloubce 20-30 m, severně směrem k Božičanům o něco hlouběji, na jižním okraji Chodova upadá sloj do 70 m. Výhřevnost tohoto kvalitního uhlí činila kolem 20,9 MJ (5 000 kcal). Podloží sloje tvoří většinou kaolinizovaná žula, na jihu třetihorní pískovce starosedelského souvrství. Od Podhoří k chodovskému nádraží a dále ke Staré Chodovské probíhá jalový podložní hřbet, předurčující oddělené uhelné pánvičky západně od města [6].

Uhelné bohatství sokolovské pánve začali lidé soustavně využívat po vzniku hospodářských předpokladů v době počátků industrializace od druhé poloviny 18. století. Po začlenění uhlí do horního regálu (1789, 1793) máme první zprávy o těžbě v blízkém Chranišově. Severně od Železného dvora na rozhraní katastrů Horního Chodova a Staré Chodovské (býv. *Stelzengrün*) byly v letech 1798 a 1811 propůjčeny první dolové míry Jakub malý a Jakub velký. Ve 20. letech 19. století vlastnili uhelný důl Jakub s chemickým závodem u Staré Chodovské Josef a Magdalena Jesslovi. Pan Josef je uveden v roce 1824 v matrice křtů jako palič olea (dýmavé kyseliny sírové) a v roce 1829 oba manželé jako spolumajitelé dolu s chemickou hutí (*Vitriolhütte*). Lze předpokládat, že huť odebírala základní suroviny k výrobě olea z blízkých lipnických závodů a užívala uhlí k energeticky velmi náročnému pálení olea. Nicméně vzhledem ke konkurenci chemických hutí podnikatele Jana Davida Starcka se nemohla

na trhu prosadit a brzy zanikla stejně jako Miesslova hut' na dolnochodovském statku. Později zakoupila důl Jakub dne 28. 4. 1838 nejdecká vrchnost Jindřich, svobodný pán Kleist. Josef Schardinger zaznamenal ve své mapě z roku 1889 v tomto prostoru 300 m severně od Železného dvora již jen staré dolování [7].

Počátky uhelného dolování v Chodově popsal učitel v. v. pan Antonín Ebert v kronice města a vycházel při svém líčení z údajů starší farní kroniky. V letech 1788 nebo 1789 našli chodovští první uhlí v místě zvaném *Haarholz* u cihelny a vedle pole Antonína Krause, rolníka z čp. 59. Tato místa prvních nálezů se nepodařilo lokalizovat. Bylo by lákavé je ztotožnit s plochou na úpatí kopce, ležící 300 m severovýchodně od hornochodovského dvora, ve které vyznačil J. Schardinger ve své mapě staré dolování. Nadloží tam dosahuje jen něco přes 4 m. Založený důl pojmenovali horníci, zřejmě podle patrona farního kostela, jménem Vavřinec. Dne 11. 1. 1797 požádali krajští úředníci v Lokti o předložení výkazu o těžbě dolu Vavřinec v Dolním Chodově a loketský magistrát si poznamenal, že mu byly zaslány zprávy o chodovském uhelném dolování (*Kodauer Steinkohlenbau*). V chodovské matrice křtů je roku 1799 uveden horník a důlní jménem Antonín Solles, který jistě vedl provoz dolu [8].

Lze se domnívat, že rozvoj uhelné těžby podnítili majitel chodovské porcelánky František Miessl a hornochodovská vrchnost Josef Karel Starck (1792-1851), starší syn bohatého místního chemického a báňského podnikatele Jana Davida Starcka, který zakoupil statek v roce 1822. Jeho uhelné podnikání nebylo zprvu výnosné a roku 1824 musel svůj důl uzavřít. Od 30. let 19. století lze datovat růst těžby. Dne 8. 3. 1833 propůjčil jáchymovský horní soud J. K. Starckovi dolovou míru Jakub v Dolním Chodově podle patentu z roku 1819, vyměřenou severním směrem od kostela. Kronikář A. Ebert zaznamenal, že Starck nechal rubat uhlí u statku čp. 12 Antonína Reypolda, že horníci statek poddolovali, že musel být stržen a že Starck musel zaplatit rolníkovi jako odškodnění 1 000 zl. víd. měny, 5 000 cihel a 20 trámů, aby si mohl postavit nové obydlí. V zimě dne 16. 1. 1832 požádal místní farář těžaře Starcka z Horního Chodova, Miessla z Dolního Chodova a přespolečného Jana Leinmüllera z Mírové a majitele Chranišovského těžarstva, aby darovali chudým něco uhlí k topení [9].

K těmto významným těžařům přistupovali postupně další. Jak jsem již dříve uvedl, v letech 1807 a 1827 si T. Kohlert propůjčil dolové míry František na těžbu železných rud, na ložisku se nacházela hlouběji uložená uhelná sloj. V roce 1840 prodal Kohlert svůj důl František paní Leontině Wenigerové, manželce hutního mistra z Nejdku za 850 zl. konv. měny a po dalších převodech prodala dne 30. 4. 1846 Markéta Kammererová, choť směnmistra z Lipnice, polovinu dolu František nejdecké vrchnosti Jindřichovi, svob. pánu Kleistovi, za 500 zl. konv. měny. V blízkosti těchto měr byly roku 1839 propůjčeny 2 míry Antonín Paduánský, původně na železnou rudu [10].

Již v roce 1817 požádal zájemce o propůjčení dolových měr Vavřinec I a II podle patentu z roku 1819 v Dolním Chodově, které báňská správa vyměřila později dne 18. 10. 1831. Tyto míry ležely na konci Chodova jižně od Lesní ulice, v pánvičce pod 12-16metrovým nadložím nařazovali horníci uhelnou sloj v moc-

nosti 4-5 m. Získal je podnikatel Kryštof Kraus, který v té době těžil uhlí také u Habartova a Lítova a v roce 1846 u Lítova založil chemický závod sv. Apolináře na výrobu kamence. Dne 8. 3. 1856 postoupil svůj důl Vavřinec za 300 zl. konv. měny synovi Vincenci Krausovi, který pak v roce 1864 rozšířil majetek o dolové míry Vavřinec III-V. Vytěžené uhlí užíval jistě k vytápění svého keramického závodu, který ročně prodával na 300 000 kusů kuchyňského nádobí. V roce 1873 vykázal v důlním provozu jeden parní kotel o 8 KS [11].

Zprávy o celkové výši uhelné těžby v Chodově z doby první poloviny 19. století jsou velmi mezerovité. Je dochován účet bližší neznámého dolu Josef z roku 1807, z roku 1830 pocházejí první účty dolů Jakub a Vavřinec. V roce 1832 vytěžil v Dolním Chodově těžař Norbert Emil Haustein 34,7 t a v Horním Chodově těžaři celkem 89,6 t uhlí, o rok později produkce na statku Horní Chodov mírně poklesla na 84 t. Počátkem 40. let existovalo v Chodově prý celkem 7 uhelných dolů [12].

Novým těžařem v místě se ve 40. letech stal majitel nejdeckého dominia Jindřich, svobodný pán Kleist, který podle statistiky z roku 1848 vytěžil 84 t uhlí. V té době již získal více dolů na železnou rudu a uhlí, zejména důlní komplex Anna. Dne 15. 3. 1848 mu byla propůjčena dolová míra Jindřich I. na jižním okraji Dolního Chodova na tzv. Chmelové louce vlevo u cesty do Chranišova, k níž si připojil v roce 1854 pomocnou štolu. Nejstarší známá dochovaná důlní mapa v Chodově pochází právě z tohoto prostoru. V letech 1852-1858 se mu podařilo při systematickém úsilí získat na severním okraji Chodova směrem k Božičanům v uhlonosném území rozsáhlý dolový majetek, čítající na 60 dolových měr. Například dne 22. 7. 1853 mu byly propůjčeny první dolové míry komplexu Karel I-XXV. Svobodný pán Kleist založil v tomto příhodném terénu důl Karel (Caroli), který rubal uhlí podél silnice do Božičan ve více vrátkových jámách. Uhlí odebíral vděčný zákazník - vlastní nejdecké železářny. V roce 1853 se tam při zkujňování železa uhlí užívalo k vytápění 6 výhní, dřevem byly zásobeny jen 4. Část těžby spotřebovaly místní cihelny i domácnosti. V červenci 1867 byl závodním dolu jmenován Jan Paulus. Později dne 28. 5. 1869 nový majitel nejdeckého velkostatku Bernard hrabě Asseburg s chotí Annou rozšířil majetek o dolové míry Josef I-IV, ležící severně od Chodova, zakoupené od Josefa Kubitschka ze Staré Chodovské. Uhlenná produkce dolu Karel z původních 1 878 t (1858) stoupla až na 8 160 t v roce 1869 [13].

Koncem 40. let a v 50. letech předminulého století pokračovali v uhelné těžbě noví majitelé místní porcelánky Porgesové z Portheimu. Předním dolem se stal důl Jan Šebestián Rudolfa Porgese, pracující východně od města při cestě do Karlových Varů vpravo, dobývající několik tisíc tun uhlí ročně [14].

První uhelné šachty byly nehluboké jámy osazené vrátkem, v nichž havíři rubali uhlí ručně z důlních chodeb, později z pilířů, neprodejný mour zakládali přímo v dole a to způsobovalo vznik častých důlních ohňů. Při tomto způsobu se jim zdařilo zhodnotit jen maximálně 30 % uhelné substance. V případě ohrožení dolu ohněm nebo vodou otevřeli vedle novou jámu. Podle mapy Josefa Schardingera z roku 1889 (viz obr. č. 1) existoval v prostoru severně od kostela sv. Vavřince ve vzdálenosti 250 metrů na výchozu sloje malý lom Jakub (na p. p. č. k. 86, 88/6 a 88/9), lom byl zakreslen i na jižním okraji města vedle

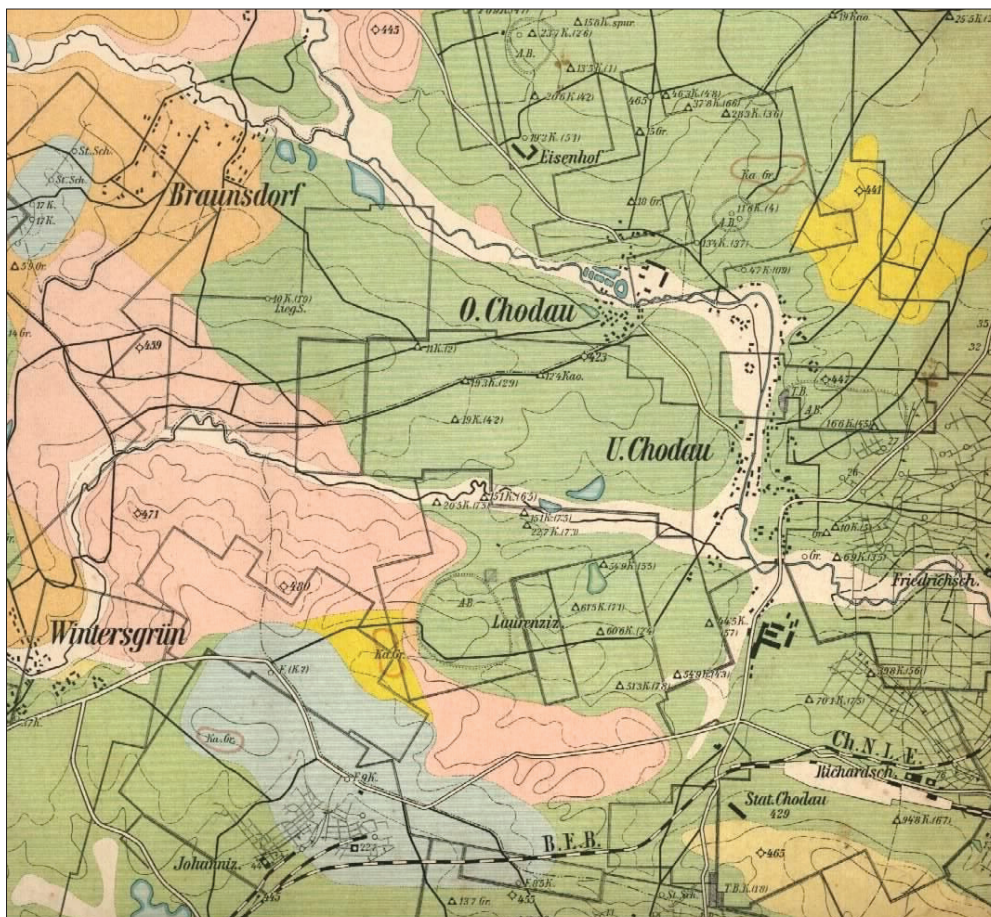
silnice do Chranišova. Od 60. let 19. století zavedli havíři do důlní dopravy železné kolejnice, aby odstranili dřinu vozačů. Vytěžené uhlí nacházelo odbytu jen v místě (železářny, porcelánky, cihelny, keramické dílny), možnosti jeho dopravy vzdálenějším odběratelům zlepšila pak od 60. let výstavba místních silnic, které spojily Chodov s Loktem [15].

Podle statistiky těžby, obsahující souhrnné údaje od roku 1858, vykázal z chodovských dolů největší produkci důl Karel, svobodného pána Kleista. Roku 1858 vytěžil 1 878 t, do roku 1860 těžba stoupla na 3 841 t, do poloviny 60. let se takřka zdvojnásobila a roku 1870 dosáhla 8 485 t uhlí. Důl Jan Šebestián továrníků Portheimů vyvezl roku 1858 na den 3 339 t, roku 1860 to bylo 5 103 t, pak jeho těžba podle statistiky prudce vzrostla, neboť byla spojena s dalším dolem (1864 max. 7 169 t) a roku 1870 dosáhla 3 127 t uhlí. V té době již důl instaloval ke zmáhání přítoku důlních vod z blízkého Chodovského potoka vodotěžní parní stroj. Ve sledovaném období těžil i důl Vavřinec dvěma štolami několik stovek tun uhlí ročně do roku 1872, kdy byl uzavřen a J. Schardinger v tamním prostoru v roce 1889 vyznačil staré dolování. Statistika zaznamenala v 60. letech ve čtyřech letech i nepatrnou produkci dolu Josef [16].

5 Dolování uhlí v letech 1870-1942

Podnět k rozmachu dolování uhlí v Chodově koncem 19. století dalo vybudování železnice Buštěhradské dráhy Chomu-

tov-Cheb, slavnostně otevřeně dne 19. 9. 1870. Železnice vedoucí na jižním okraji Chodova umožnila těžářům dodávat uhlí i na vzdálenější trhy a doly se na ni brzy napojily svými vlečkami. V roce 1881 byla otevřena 14 km dlouhá lokální dráha Chodov-Nejdek, jež spojila nejdecké železářny se světem. Do Chodova vtrhly dravé báňské společnosti, neboť doly musely vzhledem k soudobému technickému rozvoji dosti investovat. Těžaři začali lépe hospodařit s uhelným bohatstvím. Zavedli dobývání uhelné sloje na celou mocnost pilířováním na zával. Havíři v porubech zhruba po 30-60 m² plochy dle pevnosti uhlí uplatňovali vesměs stále ruční práci. Za svou namáhavou práci v obvyklé 12hodinové směně dostávali 50-70 kr., doly zaměstnávaly hlavně na povrchu i ženy a děti. Vzhledem k velké poptávce po dělnictvu v době hospodářské konjunktury a stavby železnice zhruba do roku 1873, do doby vypuknutí hospodářské krize, museli těžaři zvyšovat mzdy, aby udrželi kvalifikované horníky. Havíř obdržel až 2 zl. 20 kr. a vozač až 2 zl. za směnu. V následující době do roku 1890 hornické mzdy poklesly, u větších dolů si pak havíř vydělal až 1 zl. 55 kr., vozač 1 zl. 42 kr., dělník na povrchu až 1 zl. 15 kr. a ženy pouhých 60-70 kr. za směnu. Úředníci mívali k dispozici služební byty, dělníkům platily správy závodů příspěvek na bydlení, např. v dole Richard odstupňovaný podle doby zaměstnání ve výši až 8 korun měsíčně. Ve druhé polovině 19. století vytvořili chodovští horníci zvláštní skupinu mezi obyvateli města, každý rok dne 4. 7. okázale slavili svátek svého patrona sv. Prokopa. Oděni do uniforem odešli v průvodu s hudbou do sídla báňské správy Lokte, po bohoslužbě násled-

Obr. 1: Chodov - přehledná mapa J. Schardingera, měř. 1:11 520, 1889.

Zdroj: Sokolovská uhelná, archiv, sbírka map sg. SR A 68.

Obr. 2: Pohled na Chodov, v popředí větrná jáma v dolovém poli Vavřinec 1898.

Zdroj: Heimatskunde des politischen Bezirkes Falkenau, Falkenau 1898, za str. 352.

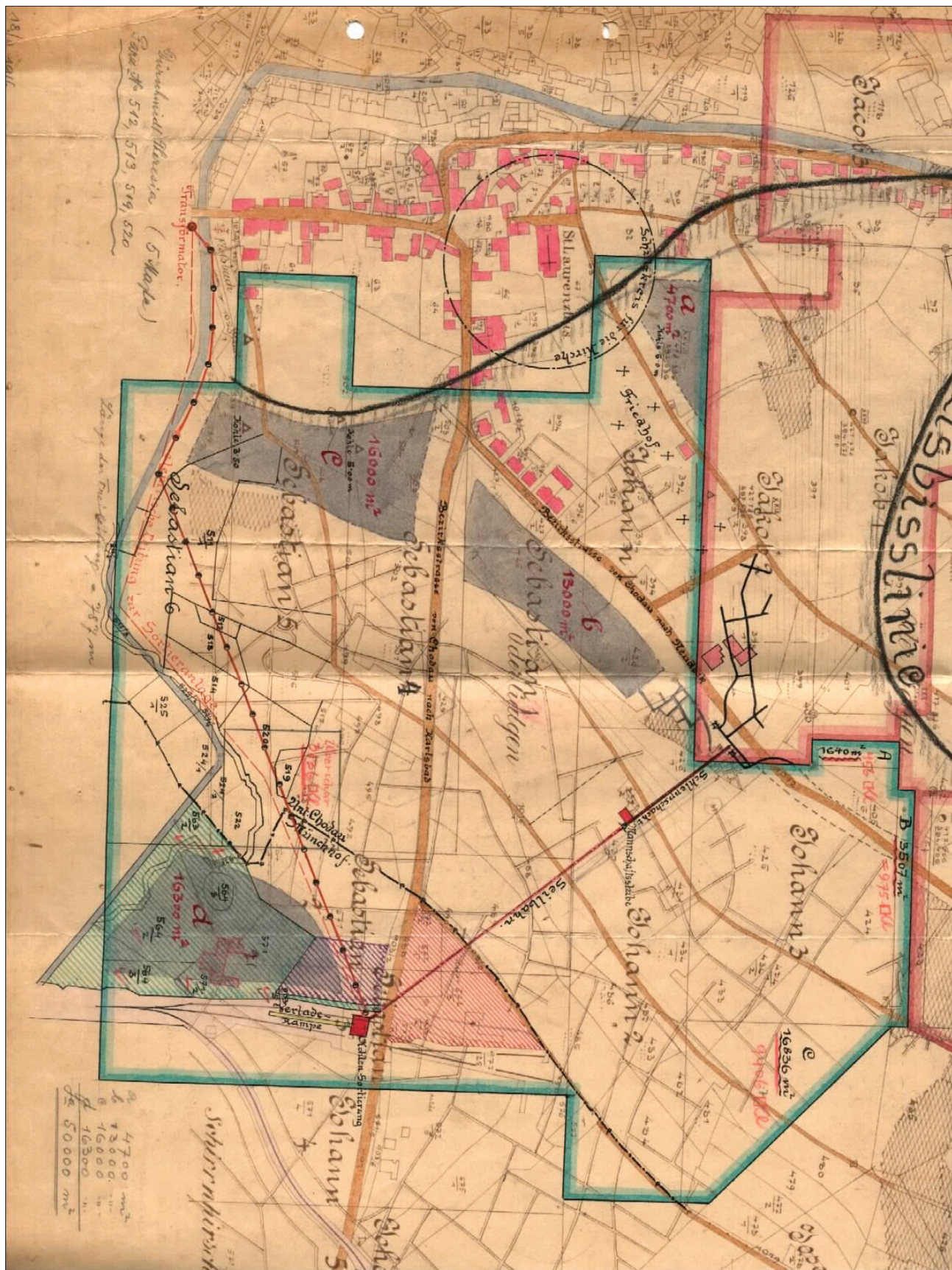
dovala zábava. Ze všech kapel vynikala kapela dolu Bedřich se 60 členy, hrála při slavnostech i pohřbech horníků.

Závěrem 19. století byly většinou těžní a vodotěžní jámy chodovských dolů včetně jejich nárazišť vydraveny trámy z jehličnatých stromů, dolové pole vyřizovali horníci 2 směrnými chodbami raženými při počevě sloje, pracovali tradičně ručně. Uhelnu sloj dobývali na celou mocnost osvědčenou metodou pilířováním na zával, podle geologické stavby ložiska ponechávali pilíře v šíři 40-100 m. Ve vyrubáných prostorách se na povrchu vytvořily propadliny. Z porubů odváželi uhlí vozači v dřevěných důlních vozících pobitých železem o obsahu 3-5 q k nárazišti, někde užívali k dopravě na větší vzdálenosti koně. První lanovku zavedl do důlní dopravy v roce 1883 důl Bedřich, v dole Richard jezdil vrchol tehdejší techniky - elektrické důlní lokomotivy. Správy závodů instalovaly na šachtách vodotěžní i těžní parní stroje obvykle o výkonu až 44,1 kW (60 KS), jejich budovy byly vesměs dřevěné, strojovna s kotelnou vyzděné. Třídírny dodávaly místním závodům i zahraničním podnikům uhlí ve 3-4 družích [17].

Ve druhé polovině 19. století se hlavním chodovským dolem stal důl Jan Šebestián, zvaný lidově Revertera nebo těž Bedřich (*Friedrich*), ležící u silnice do Karlových Varů za Chodovem vpravo, patřil majiteli místní porcelánky Rudolfo Porthheimovi. V roce 1871 jej koupila Báňská společnost Falkonia a od ní roku 1873 významná rakouská těžařská firma Vídeňský uhelný spolek, založený bankovním kapitálem. Jako třetí důl u Chodova, po dole Jan u Vintířova a dole Antonín Paduánský u Mírové, získal důl Bedřich v roce 1874 vlečku do železniční stanice Chodov. Její nákladně zbudované těleso využila pak takřka v celé délce místní dráha do Nejdku. V roce 1883 zavedla správa závodu v dole z technických novinek dvoukolejnou lanovku s vrchním lanem dlouhou 583 m. Zatímco roku 1873 důl vytěžil 30 750 t, po změně majitele a vybudování vlečky se jeho těžba více než zdvojnásobila (r. 1874 - 77 893 t). Poté do roku 1879 poklesla na 32 010 t a vrcholu dosáhla roku 1887 (85 432 t uhlí). Důl

expedoval palivo až do Bavorska. Moderní bádání objasnilo, že Vídeňský uhelný spolek, byť se jednalo o významného těžaře habsburské monarchie, špatně hospodařil a přijímal chybná zásadní rozhodnutí. V zoufalé finanční situaci musel proto důl v roce 1889 prodat společně s novosedelským dolem Union I za 1,6 mil. zl. ostravskému podnikateli Vladimíru Vondráčkovi a spol., který zaměstnával ještě 106 horníků. Nicméně po roce 1898 se dobytelné uhelné zásoby vyčerpaly. Po vlastnických změnách důl zakoupily 23. 7. 1901 nejdecké železářny firma C. T. Petzold a spol. od důlního v Počernech Josefa Kollitsche za pouhých 12 000 korun, pak v říjnu 1916 ke zcelení své držby dr. Gustav Linnartz, majitel bývalých dolů svobodného pána Kleista [18].

Rozsáhlý dolový majetek dolu Karel v Chodově, vlastníci četné dolové míry v Chodově, Božičanech a Staré Chodovské, převzala od svého otce, svob. pána Kleista, pravděpodobně v roce 1869 jeho dcera Anna hraběnka Asseburgová a roku 1881 vídeňští bankéři Mořic a Heřman Königswarterovi. Koncem 70. let měl důl v provozu 7 vrátkových šachet, vyražených do hloubky 20-30 m k těžbě sloje mocné kolem 4 m. Jámy zaměstnávající 40 mužů a 4 ženy byly rozloženy podél silnice do Božičan. Roku 1874 vytěžil důl 10 306 t, maximální množství roku 1879 - 12 506 t uhlí. Po uvedení do provozu místní dráhy do Nejdku, která umožnila dodávat do tamních železáren kvalitnější uhlí z jiných dolů, produkce dolu Karel silně klesala, až byl důl v roce 1886 zcela zastaven [19]. Jeho oživení nastalo až koncem 19. století. Smlouvou podepsanou jednou stranou dne 11. 2. 1896, a druhou o dva dny později, prodal Heřman, svobodný pán Königswarter, majetek dolu Karel říšskoněmeckému podnikateli dr. Gustavu Linnartzovi (1844-1917) za 135 000 zl. Nový majitel, který v oboru pracoval a měl zkušenosti s provozem dolů v tehdejší Alsasku-Lotrinsku, založil dne 4. 3. 1896 v dolovém poli na jižním okraji katastrálního území Božičany za zlomem, který shodil uhelnou sloj o 14 m níže, nový důl Karel u Božičan a spojil jej vlečkou s místní dráhou. Těžbu se mu zdařilo rychle rozvinout, přes 100 horníků rubalo ročně více než

Zdroj: Sokolovská uhelná, archiv, fond HDB Sokolov inv. č. 800

60 000 t uhlí, maximální množství v roce 1920 (108 912 t), kdy již byl závod kvůli odbytovým potížím přejmenován na důl Hedvika I. Po smrti dr. G. Linnartze (+ 17. 1. 1917) si jeho 4 děti pozůstalost rozdělily a chodovské doly získala dcera Hedvika Ritterová, která a firmu přejmenovala na Uhelné závody Hedviky Ritterové v Chodově. Dne 12. 5. 1928 ji prodala Těžařstvu Gustav ve Zlatém Kopci se sídlem v Chodově za 1,9 mil. Kč. Toto těžařstvo vlastnil sudetský finanční kapitál (Úvěrní ústav Němců v Liberci), po majetkových změnách v sokolovském revíru během okupace získala těžařstvo ke zcelení svého majetku dne 12. 8. 1942 největší důlní firma revíru Dolové a průmyslové závody v Dolním Rychnově za cenu 620 000 RM, vedená ve sféře vlivu sudetského kapitálu [20].

Po získání důlního majetku bývalého dolu Bedřich obnovil dr. G. Linnartz těžbu v Chodově. Za účelem vyrubání zbytkových uhelných zásob otevřel na podzim 1916 vlevo při silnici do Karlových Varů v blízkosti dnešní pekárny důl Hedvika II, dobývajícím od roku 1917 vlečnou jámou sloj 4-5 m mocnou severně od hřbitova směrem k farnímu kostelu a v laloku západně od silnice do Božičan. Jeho třídní spojení s dolem lanovkou byla postavena na p. p. č. k. 977/29 v katastrálním území Mírová, u vlečky bývalého dolu Bedřich. Nový důl zaměstnával 47 havířů a 20 osob na povrchu, kteří do května 1925 stařiny vyrubali. Výnos Revírního báňského úřadu v Karlových Varech č. 7935/26 ze dne 31. 8. 1926 uložil majiteli zasypat obě větrné jámy, ústí vlečné jámy dolu Hedvika II uzavřít a založit důlní chodby pod silnicí do Božičan k ochraně jejího povrchu. Tento náročný úkol se zdařilo splnit, do 20. 11. 1930 založili dělníci 738 m chodeb s užitím celkem 2 952 m³ materiálu. V náhradu za zastavený provoz se koncem roku 1925 otevřel v prostoru bývalého dolu Bedřich nový důl Falkoni v katastrálním území Mírová, který těžil zbytkové zásoby do roku 1938. Na jeho místě se dnes nacházejí zahrádky [21].

Hedvika Ritterová založila ve svahu směrem ke Smolnici, nad dnešními garážemi, v roce 1922 nový závod Jindřich I v Chodově, který rubal obvyklou dobývací metodou uhelnou sloj 4 m mocnou, nadloží tvořila jen 15-30 m mocná vrstva. Vlečná jáma dlouhá 92 m vyřídila dolové pole severně do délky 1 100 m, byla v ní zavedena důlní lanovka dlouhá 960 m, která pokračovala 400 m na povrchu. Byly vystavěny cächovna s kanceláří, dílna, strojovna lanovky, sklad a váha s nakládací rampou, vyrubané uhlí dovážela koňská dráha na důl Hedvika II a po jeho uzavření je od roku 1926 transportovala lanovka k ústřednímu dolu firmy v Božičanech. V roce 1937 přibyla třídní na drobný prodej. Důl zaměstnával kolem 50 dělníků a od roku 1924 produkoval až 20 000 t ročně, nejvíce roku 1939 - 38 597 t uhlí, určeného pro místní továrny, do domácností i na export do Německa. V letech 1941-1942 založila Hedvika v prostoru, kde nadloží dosahovalo jen 4,7 m, malý lom, který vytěžil celkem 4 339 t uhlí. V posledním roce své existence 1942 důl Jindřich I vykázal těžbu 18 727 t uhlí. Tehdy bylo ukončeno zhruba po 150 letech dolování uhlí v Chodově [22].

K exploataci uhelného bohatství nacházejícího se v blízkosti chodovského nádraží byl již na katastrálním území Mírová dne 19. 3. 1886 založen důl Josef v Nádražní ulici, dobývajícím sloj 4-6 m mocnou v dolových mírách Josef I-X do hloubky 40-80 m pilířováním na zával. Smlouvou podepsanou ve dnech 11. a 18. 5. 1888 prodal Heřman Paul z Karlových Varů ob-

chodníkům z Vídně Albertu a Bedřichu Böhlerovým a Bedřichu Försterovi tento důl s p. p. č. k. 487/1 v katastrálním území Mírová (dnes p. p. č. k. 1138 Chodov) za 130 000 zl. Noví majitelé založili k zajištění provozu dolu v prosinci 1888 Chodovské hnědouhelné těžařstvo, jehož stanovy byly vypracovány 29. 1. 1889. Celkem 107 horníků vytěžilo v roce 1887 v nově založeném dole 12 567 t uhlí a po zřízení vlečky se těžba prudce zvýšila na 32 485 t (1888). V letech 1894-1895 si majitelé okolních nemovitostí stěžovali na provoz dolu a proto musel báňský úřad upřesnit ochranný pilíř okolních obytných domů, silnice i dráhy, který blokoval značné uhelné zásoby. Jelikož v předchozí době dne 29. 12. 1885 koupily Dolové a průmyslové závody v Dolním Rychnově od Vincence Krause dolové míry Vavřinec I-V za 45 000 zlatých v Chodově a vlastnily další dolové pole východním směrem od dolu Josef u Hor a Podhoří, podařilo se firmě k jejich zhodnocení dne 12. 1. 1894 zakoupit za 110 000 zl. důl Josef, který byl pak přejmenován na důl Richard. Dolové míry Vavřinec, ležící západně od ulice U Porcelánky, spojené s dolem Richard řetězovkou, odvětrávané 2 větrnými jámami, z nichž jedna sloužila jako faráci pro mužstvo, byly vyrubány do roku 1899. Na přelomu let 1899-1900 museli horníci založit důlní chodby v blízkosti křižovatky silnic do Chránišova a Vintířova u dnešní restaurace Daliborka. Kvůli otvírce východního dolového pole u Hor a Podhoří vyrazili horníci v letech 1897-1899 vyzděnou důlní chodbu v délce 1 400 m, v níž pak uhlí přepravovaly elektrické důlní lokomotivy. Do roku 1901 kapitálově silný majitel důl Richard přestavěl, byla vybudována nová šachetní budova s železnou těžní věží, kotelna s třídírnou, v dole byl instalován těžní parní stroj o výkonu 44,1 kW (60 KS), vodotěžní zařízení o 73,5 kW (100 KS) se 3 čerpadly a v nové elektrárně, první na chodovských dolech, pracoval parní stroj 58,8 kW (80 KS), umožňující vyrábět elektřinu pro pohon lokomotiv a osvětlení závodu. Těžní a obě vodotěžní jámy byly 85 a 87 m hluboké, ve východním poli bylo vyhloubeno 7 větrných jam 20-60 m hlubokých. Po čtvrtstoletí byl modernizovaný největší chodovský důl Richard, s charakteristickou těžní věží vedle věže farního kostela a komínů porcelánek, dominantou Chodova. Až přes 300 dělníků (r. 1910 činil maximální stav osazenstva 326 osob) v něm rubalo kolem 100 000 t uhlí ročně, maximálně 130 203 t v roce 1906, ve 20. letech již těžba poklesla na čtvrtinu (1924 - 26 130 t). Třídní, od které vedl 300 m dlouhý most na nakládací rampu u nádraží, dodávala na trh 47 % kostky, 28 % ořechu, 8 % kusového uhlí a dalších druhů žádaného uhlí, které obsahovalo jen 23 % vody a 7 % popela. Od roku 1900 je prodával velkoobchod Ignáce Petschka v Ústí nad Labem. V době vrcholu své těžby (1906) odeslal důl 74 000 t uhlí zákazníkům po železnici, 42 000 t místním odběratelům, 11 000 t tvořila vlastní spotřeba a 1 000 t deputát horníkům. Kronikář Ebert poznamenal, že po vypuknutí I. světové války narukovalo dne 31. 7. 1914 do vojska 45 horníků a že úbytek osazenstva později nahradili váleční zajatci. V roce 1920 důl ohrožil průval vod. Po vyrubání uhelného bohatství byl důl dne 31. 7. 1926 uzavřen, od doby svého založení vytěžil celkem přes 2,5 mil. t uhlí. Firma strhla část nepotřebných šachetních budov a smlouvou vyhotovenou dne 15. 12. 1926, podepsanou druhou stranou o něco později dne 22. 7. 1927 prodala zbývající kanceláře se sklady a pozemkem za 90 000 Kč Prvnímu akciovému pivovaru v Chebu, který si tam pak zřídil svůj sklad piva [23].

Obr. 4: Důl Richard Chodov, po roce 1923.

Zdroj: Státní okresní archiv Sokolov, Kronika města 1923-1927, s. 199.

V roce 1918 zakoupila Duchcovsko-podmokelská dráha, a. s., v Karlových Varech důlní a pozemkový majetek západně od města a založila tam na p. p. č. k. 902 důl František, určený k vyrubání pánvičky s 3-4 m slojí pod 18 m nadloží. Těžní jáma nového dolu byla 25 m hluboká, na povrchu vznikly strojevna s elektrickým vrátkem, správní budova, dřevěná třídnírna s dílnou. Důl byl v provozu od května 1920, roku 1921 vytěžil 32 130 t uhlí, ale naděje podnikatelů nesplnil. Jeho drobné uhlí nenalezlo širší odbytu, hodilo se jen jako palivo do sousední cihelny stejného majitele. Proto byl důl dne 5. 9. 1922 dočasně uzavřen, pak obnovil provoz a těžil několik tisíc tun ročně (r. 1927 - 7 760 t) do června 1930, kdy byl uzavřen a větrná jáma 27 m hluboká byla zasypána. Byť se jednalo o malý důl, následky poddolování pozemků se brzy na povrchu projeví, např. dne 16. 11. 1931 museli těžaři zaplatit rolníkovi Karlu Moderovi z Chodova čp. 129 jednorázové odškodnění za propadlinu na p. p. č. k. 908 ve výši 150,- Kč [24].

Při východní hranici Chodova mezi silnicí do Božičan a lokální dráhou do Nejdku těžil od druhé poloviny 19. století ještě důl Norbert v Mírově v řadě jam, např. důl Norbert III nájemce Michala Hüttla, v prostoru p. p. č. k. 464 a 466/1, byl v provozu do roku 1939 [25].

Uhelná sloj byla uložena u Chodova poměrně mělce, v době krizí a nezaměstnanosti začali horníci na příhodných místech

ilegálně dobývat uhlí a jeho prodejem získávali skromnou obživu, tuto činnost úřady označily jako tzv. divoké dolování. V Chodově se rozšířilo především v opuštěných dolových místech Vavřinec I a II v tzv. Krausově lese za posledními domy Lesní ulice vlevo. Do starých propadlin porcelánka navážela odpad. Horníci se v místě snažili dobývat zbytkové pilíře a vrchní část sloje během první světové války, v letech 1920-1921 tam nájemce G. Wirnitzer razil štolu. Pro zanedbání bezpečnostních opatření zde v roce 1927 při těžbě zahynul horník Reinhard Graser se svou paní. Za velké hospodářské krize v prosinci 1932 tam komisaři napočítali 19 zastavených jam a 19 šachtíček v provozu, ve kterých horečně pracovalo až 50 lidí. Majitel (Dolové a průmyslové závody) sice nepovolenou těžbu oznámil četníkům, ale ti ji společně s báňským úřadem vzhledem k nemožnosti zajištění stálého hlídání rubání mlčky trpěli. Jako druhé místo nepovolené práce byl v Chodově označen prostor dolové míry Jindřich I proti Tonderově šamotce na jižním okraji města, kde docházelo k velké devastaci pozemků [26].

6 Následky důlní činnosti

Dolování nerostných surovin mělo velký vliv na krajinu v okolí města. Řadu ploch nebylo možné zemědělsky obdělávat, byly v nich propadliny zarůstající plevelem, v blízkosti bývalých šachet se vršily dávné odvaly. Počátkem 20. let minulého století se ve farním kostele objevily u presbytáře 2 velké trhliny, ve střední části lodi opadávala omítka z klenby atd. Odborníci při opakovaných šetřeních zjistili, že kostel mívá problémy se statikou již dříve, a poruchy přisoudili špatnému založení stavby v době vzniku kostela. Po ukončení těžby nerostných surovin se následky starého dolování projevují dodnes. V červnu 1947 musely být zasypány 2 propadliny u bývalého dolu Richard, dne 4. 9. 1947 se při dětské hře popálil o žhavý mour v místě bývalého dolu Vavřinec u Lesní ulice sedmiletý chlapec Rudolf Mareček a 12. 9. 1947 zjistila veřejná bezpečnost nepovolené dolování v bývalém lomu u dolu Jindřich I, nějaký Němec tam odkopával uhelnou stěnu. V roce 1951 se při zemědělských pracích na pozemku č. k. 27 u chodovského statku propadl traktor v těch místech, kde se dříve dobýval kaolín. V roce 1959 musel být proveden báňsko-historický průzkum před stavbou nové továrny závodu Buzuluk v Chodově. Vzhledem k výstavbě sídliště byla v roce 1962 zasypána z bezpečnostních důvodů těžní jáma bývalého dolu František, ležící v jeho blízkosti. Počátkem 60. let byly provedeny nákladné rekultivace těžbou bývalých kapitalistických firem dotčených pozemků hlavně na východním a severním okraji města, které je možné nyní zemědělsky využívat. Počátkem 80. let se propadla těžní jáma bývalého dolu Richard v zahradě rodinného domku. Proto se uzavřená úvodní důlní díla dodnes sledují, aby neohrozila bezpečnost osob a jejich majetku. V dnešní době vypovídá o starém dolování v terénu především zbytek budov dolu Richard naproti nádraží, ústí odvodňovací chodby dolu Jindřich I u Chodovského potoka a poddolovaný terén jižně od Lesní ulice v prostoru bývalého dolu Vavřinec [27].

7 Závěr

Monopol zemědělské výroby na statcích Horní a Dolní Chodov na Loketsku narušila poprvé těžba a zpracování železných rud,

Obr. 5: Rekultivace devastovaných ploch nad bývalým Ritterovým dvorem, foto M. Babinec, 1961.

Zdroj: Sokolovská uhelná, archiv, fond HDB Sokolov, inv. č. 1869 sg. V 35f.

doložená od 16. století a trvající do poloviny 19. století. Větší hospodářský význam získalo dobývání keramických surovin, dodávající suroviny pro cihelny, hrnčířské dílny a porcelánky. Největší počet horníků zaměstnala však uhelná těžba, první písemné zmínky o ní pocházejí z přelomu 18. a 19. století. Uhlí začaly využívat cihelny, hrnčířny, porcelánky i železárny v blízkém okolí. Po připojení dolů k železnici po roce 1870 bylo možné dodávat uhlí i vzdálenějším odběratelům v Německu. V druhé polovině 19. století pronikly do Chodova kapitálově silné báňské společnosti, hlavním dolem se stal důl Bedřich, od konce století modernizovaný důl Richard, těžící přes 100 000 t uhlí ročně. Těžní věže dolů se vedle komínů porcelánek staly symbolem prudce se rozvíjejícího města. Závěrem věku páry a železa zaměstnávaly chodovské doly přes 400 horníků. V první polovině 20. století pracovalo v hornictví již méně osob (přes 300), v provozu byly menší uhelné doly František, Hedvika II a Jindřich I, rubající v podstatě již zbytkové pilíře, které ukončily svou činnost do roku 1942. Místní těžba kaolínu zřejmě pokračovala i po roce 1945. Kéž se svatí ochránci hornického lidu, mučedník Vavřinec a opat Prokop, přimlouvají za zvěčnělé havíře. Zdař Bůh.

Poděkování

Za cenné připomínky k práci srdečně děkuji PhDr. Vladimíru Vlasákovi, emeritnímu řediteli Státního okresního archivu Sokolov a RNDr. Petru Rojíkovi, Ph.D., zaměstnanci Sokolovské uhelné, právní nástupce, a. s., Sokolov.

Literatura

- [1] GNIRS A.: *Beiträge zu einer Chronik des elbogner Bergbaues*. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 5, 1941-1942, s. 315-326, KOŘAN J., *Krušnohorské železářství*, Praha 1969, s. 22, PROKOP V., *O starém sokolovském železářství*. Sokolovská jiskra 1984, č. 30-31,

25. 7. 1984, s. 6, VLASÁKOVI E. a V., *Dějiny města Nového Sedla*, Nové Sedlo 1997, s. 17-21. Státní okresní archiv Sokolov (dále jen SOKA Sokolov), fond Ing. A. Horner, část XI. Dolování, dopis dr. G. Hofmannovi z 15. 11. 1965.

- [2] HOFMANN G.: *Soupis železných hutí a hamrů v Čechách v období feudalismu*, 1964, Praha, s. 48, SOKA Sokolov, Ing. A. Horner, tamtéž, SOKA Sokolov, Archiv města Chodov, kronika 1923-1927 (dále jen kronika), s. 189-190.
- [3] KRAUS J. B.: *Handbuch über den montanistischen Staatsbeamten-Gewerbe- und - gewerkschaftlichen Beamten Stand des österreichischen Kaiserthums 1848*, Wien 1848, s. 69, SOMMER Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen* 15, Prag 1847, s. XXXV, SCHMIDT J. F. von BERGENHOLD: *Uebersichtliche Geschichte des Bergbau-und Hüttenwesens*, Prag 1873, s. 284, SCHARDINGER J.: *Das Braunkohlen-Bergrevier von Elbogen-Karlsbad*. In *Berg-und hüttenmännisches Jahrbuch* 38, Wien 1890, s. 294-195, PROKOP V.: c. d., s. 6, Sokolovská uhelná, právní nástupce, a. s., podnikový archiv Sokolov (dále jen PA SU a.s.), fond HDB Sokolov i. č. 800 (důl František).
- [4] VLASÁK V.: *Dějiny Chodova*, Chodov 1994, s. 21, 31, BERAN P.: *Výroba keramického zboží v sokolovské pánvi v letech 1800-1945*, rukopis, Sokolov 1992. Část publikována ve Zpravodaji Klubu přátel Okresního muzea Sokolov 4/93, s. 4-7.
- [5] EUROPAS STÄDTEBAU-VOLKSWIRTSCHAFT, Karlsbad, Berlin 1927, s. 133, COMPASS, Prag 1934, s. 510, MICHLER O.: *Der heimatliche Boden und seine Quellen*, Karlsbad 1937, s. 78, PA SU a. s., fond DPZ i. č. 737/3-52, 1509.
- [6] SCHARDINGER J.: c. d., s. 268-272, *Die Mineralkohlen Österreichs*, Wien 1903, s. 342.

- [7] BERAN P.: Podnikatel František Miessl. In *Sborník Chebského muzea 1998*, Cheb 1999, s. 220-223, SOKA Sokolov, kronika, s. 195, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Jakub S. Chodovská), sbírka map sg. SR A 68 (Schardingerova mapa).
- [8] SOKA Sokolov, fond Archiv města Lokte, elench 1797-1799, rok 1797, písmeno G, S, sg. XVII/2, Tamtéž, kronika, s. 195.
- [9] SOMMER J. G., c. d., s. 18, SOKA Sokolov, kronika, s. 196, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Jakub).
- [10] PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Antonín Paduánský, František).
- [11] VERZEICHNISS der mit Dampf betriebenen Industriezweige, Eger 1873, nestr., PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Vavřinec).
- [12] SOKA Sokolov, kronika, s. 197, Státní oblastní archiv Plzeň, fond KÚ Loket i. č. 230, 341 (zřízení závodu sv. Apolináře 18. 4. 1846), Národní archiv Praha, fond VHÚ Jáchymov i. č. 11898-11900.
- [13] KRAUS J. B.: c. d., s. 68, SCHARDINGER J.: c. d., s. 334, Státní oblastní archiv Plzeň, fond RBÚ Karlovy Vary i. č. 2489, fond KÚ Loket i. č. 401, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Jindřich, Josef, Karel), fond G Chodov i. č. 44.
- [14] SCHARDINGER J.: c. d., s. 301 a 334.
- [15] SCHARDINGER J.: c. d., s. 300 a 305.
- [16] SCHARDINGER J.: c. d., s. 334.
- [17] SCHARDINGER J.: c. d., s. 306-316, SOKA Sokolov, kronika, s. 248-249.
- [18] SCHARDINGER J.: c. d., s. 311 a 334, MATĚJČEK J.: *Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích po průmyslové revoluci (do roku 1914)*, Praha 1984, s. 84-86, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Bedřich).
- [19] SCHARDINGER J.: *Die Mineralkohlen Österreichs, Wien 1878*, s. 311, c. d., s. 334, SOKA Sokolov, kronika, s. 211-215.
- [20] Dr. Heinrich Hubert Gustav Linnartz se narodil dne 30. 10. 1844 jako syn zlatníka v Porýní. Vystudoval na univerzitě v Heidelbergu práva a pracoval pak v jedné kolínské bance. Podařilo se mu získat majetek, který však při hospodářském krachu v roce 1873 ztratil. Pak pracoval jako právník v Kolíně nad Rýnem, obchodoval s rudami a zdařilo se mu koupit doly v Německu, např. v tehdejším Alsasku-Lotrinsku u Met i v Rakousku-Uhersku u Chodova. Vynikl nejen jako úspěšný podnikatel, ale i jako sběratel cenných uměleckých děl - obrazů. Zemřel dne 17. 1. 1917. PA SU a. s., fond G Chodov i. č. 2 a 5.
- [21] SOKA Sokolov, kronika, s. 214, PA SU a. s., fond G Chodov i. č. 4 a 46.
- [22] JISKRA J.: *Technický popis starých důlních děl 2*, Sokolov 1993, s. 30, SOKA Sokolov, kronika, s. 215, PA SU a. s., fond G Chodov i. č. 4, 61 a 87 (plán budov).
- [23] SCHARDINGER J.: c. d., s. 334, *Mineralkohlen 1903*, c. d., s. 351-352, JISKRA J.: *Technický popis*, c. d., s. 35-36, SOKA Sokolov, kronika, s. 199-209, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 800 (Richard, Vavřinec) a 900, fond DPZ D. Rychnov i. č. 18 a 1692, sbírka map sg. Chodov D 2.
- [24] PETERS J.: *Uhlí v Československé republice*, Praha 1925, s. 139, THEISINGER W.: *Die Dux-Bodenbacher Eisenbahn 1898-1928*, rukopis, Karlovy Vary 1928 v knihovně PA SU, a.s., Sokolov přír. č. 22, s. 106-110, JISKRA J.: *Technický popis*, c. d., s. 24, SOKA Sokolov, kronika, s. 216, PA SU a. s., fond HDB Sokolov i. č. 933, fond DPD K. Vary i. č. I/79.
- [25] PA SU a. s., fond Montana i. č. 1n.
- [26] PA SU a. s., fond DPZ D. Rychnov i. č. 229.
- [27] SARKÁNYOVÁ I.: *Město Chodov. Současnost, historie*, Chodov 2001, s. 5, PA SU a. s., fond DPZ D. Rychnov i. č. 733 (kostel), fond HDB Sokolov i. č. 994, 1218 a 1990.